

ВІКТИМОЛОГІЧНА ПРОФІЛАКТИКА ШАХРАЙСТВА, ЩО ВЧИНЯЄТЬСЯ З ВИКОРИСТАННЯМ МОЖЛИВОСТЕЙ МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ

Проблема віктимологічної профілактики шахрайства, що вчиняється з використанням можливостей мережі Інтернет, є однією з найбільш актуальних, а потенційна небезпека у вигляді ІТ-злочинності – реальною, що потребує системної, наступальної реакції держави, українського законодавства, наукових досліджень. У статті проаналізовано окремі аспекти шахрайства, що вчиняється з використанням можливостей мережі Інтернет, у контексті віктимологічної профілактики, а також запропоновано заходи протидії такій діяльності.

Ключові слова: шахрайство, Інтернет-шахрайство, віктимологічна профілактика.

Проблема ви́ктимологической профилактики мошенничества, совершаемого с использованием возможностей сети Интернет, является одной из наиболее актуальных, а потенциальная опасность в виде ИТ-преступности – реальной, требующей системной реакции государства, украинского законодательства, научных исследований. В статье проанализированы отдельные аспекты мошенничества, совершаемого с использованием сети Интернет, в контексте ви́ктимологической профилактики, а также предложены меры противодействия такой деятельности.

Ключевые слова: мошенничество, Интернет-мошенничество, ви́ктимологическая профилактика.

The problem of victimological prevention of fraud committed by using the Internet, is one of the most actual, and potential danger in the form of IT-crime is real, requiring a systemic response of the State, the Ukrainian legislation, scientific researches. The paper analyzes some aspects of fraud committed by using the Internet in the context of victimological prevention, as well as the countermeasures such activities are proposed.

Keywords: fraud, Internet fraud, victimological prevention.

Шахрайство є одним з найдавніших злочинів. З біблійних часів до сьогодні за допомогою обману чи зловживання довірою шахраї здійснюють незаконне заволодіння чужим майном. З плином часу змінюються лише знаряддя та способи вчинення зазначеного злочину.

За даними кримінологічного дослідження 1972 року [1, с. 385], питома вага шахрайства становила: 60 % щодо особистого майна і 40 % щодо державного.

Не викликає жодних сумнівів актуальність дослідження різних аспектів Інтернет-шахрайства та питань віктимологічної профілактики і сьогодні, адже більше половини злочинів, що вчиняються за допомогою комп'ютерних мереж, здійснюються з використанням обману чи зловживанням довірою [3, с. 226]. Інтернет-шахрайство зберігає сталу тенденцію до еволюціонування, що спонукає нас до проведення подальших наукових досліджень.

Проведенням наукових досліджень окремих аспектів щодо боротьби зі злочинами, що вчиняються з використанням мережі Інтернет взагалі та шахрайством

зокрема займаються такі вчені, як: Ф. Вертхам, В.Д. Гавловський, Р. Гассер, Г. Гентиг, О.А. Герцензон, О.М. Джужа, Г. Еленбергер, Д.О. Зиков, А.А. Комаров, В.Д. Ларичев, А.К. Лебедев, О.В. Лисодед, І.В. Мендельсон, А.В. Микитчик, О.В. Смаглюк, Л.В. Франк, С.С. Чернявський, В.І. Шакур, О.М. Юрченко та інші.

У попередніх наукових публікаціях ми вивчали окремі аспекти шахрайства, що вчиняється з використанням можливостей мережі Інтернет. Ця стаття є логічним продовженням нашого дослідження.

Як відомо, найефективнішим способом боротьби з будь-яким видом злочинів є його недопущення, попередження, виявлення при цьому причин і умов, які сприяють його вчиненню, їх обмеження, нейтралізація, усунення, а вже потім – розкриття [2, с. 178].

У попередніх кримінологічних дослідженнях головна увага приділялась виключно поведінці злочинця, а роль потерпілого, взаємозв'язок його поведінки зі злочином та винною особою недооцінювалися. Це неправильно, адже створення криміногенної ситуації, що сприяє вчиненню злочину, часто залежить не лише від особи, яка його вчиняє, і зовнішніх умов, а й від поведінки потерпілого, який у багатьох випадках є одним з елементів передзлочинної ситуації, від його необережних, аморальних або протиправних дій [3, с. 313].

До кінця 40-х – початку 50-х років минулого століття були сформульовані деякі основні поняття, терміни, концепції вчення про жертву, що склали первинну основу вчення, яке отримало загально визнане найменування “віктимологія”. Прийнято вважати, що перші систематичні знання про жертву злочину були викладені у роботах Ганса фон Гентига (1948 р., 1962 р.), В. Мендельсона (1947 р., 1956 р.), Г. Еленбергера (1954 р.), а також Ф. Вертхама (1949 р.). Цьому сприяли певні умови як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. Дослідження і теоретичні розробки в цій галузі продовжувалися й пізніше (Пааш, 1965 р.; Гассер, 1965 р.; Фаттах, 1966 р.; Енис, 1967 р.; Миядзава, 1967 р.; Боярин, 1968 р.; Шнейдер, 1975 р.; Л.В. Франк, 1972 р., 1977 р. та ін.) [4, с. 5].

На думку Абделя Фаттаха, термін “віктимологія” був уперше введений у наукову мову кримінології в 1949 році американським психіатром Ф. Вертхемом. У своїй книзі “The Show of Violence” він, зокрема, писав: “Не можна зрозуміти психологію вбивці, не розуміючи соціології жертви. Нам необхідна наука віктимологія”. Натомість Лев Вульфівич Франк вважає, що думка про пріоритет Ф. Вертхема є спірною, бо відомо, що на два роки раніше, в 1947 році, у м. Бухаресті на конференції психіатрів В. Мендельсоном було прочитано доповідь щодо нової галузі біо-психо-соціологічних наук – віктимології [5, с. 148].

Нині віктимологія як галузь сучасної науки кримінології – кримінальна віктимологія – вивчає роль потерпілого від злочину в процесі формування криміногенної ситуації як певну сукупність осіб і процес їх перетворення на жертви злочинних посягань, індивідуальну здатність стати потерпілими, не уникнувши злочинного посягання, нездатність протистояти злочину, захистити себе (віктимізація, віктимність).

Складно однозначно визначити ті ознаки, які відрізняють потенційну жертву злочину від нежертви. У механізмі злочинної поведінки жертва часто відіграє роль необхідної умови, виступаючи частиною ситуації вчинення злочину.

Ми зробимо спробу виділити чинники, які впливають на віктимність жертв шахрайств, що вчиняються з використанням можливостей мережі Інтернет.

Інформаційна незахищеність персональних конфіденційних даних є одним із найважливіших зовнішніх віктимогенних чинників. У електронних базах даних різних державних, комерційних структур, операторів соціальних мереж,

представників електронної комерції накопичено відомості персонального характеру щодо значної частини громадян. Негативним наслідком цього стала торгівля на “чорних ринках” персональною інформацією. Прикладом є численні факти спаму, що приходять на електронні комп’ютерно-телекомунікаційні пристрої щодня кожному активному члену суспільства з пропозиціями товарів і послуг, повідомленнями про різні лотереї, аукціони тощо.

У зазначених джерелах шахраї отримують необхідну інформацію стосовно майбутньої жертви злочину. При цьому багато громадян не приділяють достатньої уваги питанням захисту персональних даних, полегшуючи доступ до них шахраям.

Своєю відкритістю, довірливістю потерпілі заохочують шахраїв до вчинення злочину. Засоби масової інформації намагаються висвітлювати найчастіші випадки шахрайських проявів, залучаючи фахівців до обговорення та надання порад, як не стати жертвою. Але людська сутність полягає в тому, що кожен вважає, що стати потерпілим від Інтернет-шахрайства може будь-хто, але тільки не він сам. За статистикою, кожна п’ята людина є азартною і сама провокує злочинця надати їй статус потерпілого.

Не менш важливим у віктимологічному сенсі є і врахування якостей особи, таких як користолюбство, правове невігластво, необережність, ризикованість, розбещеність, легковажність, провокативна поведінка або соціальної ролі, яку вона виконує (суб’єктивних віктимогенних чинників).

Варто зазначити, що у випадку, коли розкрадання майна вчиняється шляхом маніпуляції з комп’ютерною інформацією в захищених комп’ютерних системах, говорити про характеристику особи складно. Оскільки є незрозумілою сама сутність жертви шахрая – захищена комп’ютерна система, фахівець з інформаційної безпеки, системний адміністратор чи саме підприємство як юридична особа. Питання полягає в тому, кого з перелічених осіб вважати жертвою обману або зловживання довірою?

Однією з об’єктивних особливостей цього виду злочину є та обставина, що гарантувати повну захищеність інформації неможливо. З суб’єктивної точки зору, віктимогенним чинником є рівень компетентності системних адміністраторів, експертів або спеціалістів у галузі захисту інформації.

Проаналізувавши віктимогенні чинники, ми можемо припустити, що жертвою шахрайства, яке вчиняється з використанням можливостей мережі Інтернет, може бути суспільно активна особа, молодого чи середнього віку (20–40 років), яка вміє користуватися електронними комп’ютерно-телекомунікаційними пристроями, що користується послугами електронної комерції, Інтернет-банкінгом, має широке коло соціальних Інтернет-зв’язків, користується електронною поштою, цікавиться неліцензованим контентом, матеріалами порнографічного характеру тощо.

Нейтралізація зазначених віктимогенних чинників є одним із головних завдань держави у сфері боротьби зі злочинністю.

Адже безпека держави і суспільства становить стан захищеності їх життєво важливих інтересів від внутрішніх і зовнішніх загроз [6]. У свою чергу, кримінологічна безпека пов’язана із забезпеченням державного і суспільного контролю за злочинністю, процесами і явищами, що її детермінують, а також стримують. Широкий зміст кримінологічної безпеки полягає також у недопущенні прояву криміногенних (стимулюючих злочинність) і власне кримінальних (проявів злочинності в конкретних кримінально караних діяннях) загроз національній безпеці.

Процес комп’ютеризації суспільства призводить до збільшення кількості комп’ютерного шахрайства, зростання його питомої ваги у розмірах викрадених

сум у загальній частині матеріальних втрат потерпілих від звичайних видів злочинів.

Сприяє цьому і той факт, що з різних причин правоохоронні органи притягують до відповідальності злочинців дуже рідко, а тому потерпілі не вважають за доцільне витратити свій час, кошти, розголошувати деталі своєї фінансової діяльності та особистого життя заради сумнівного результату – можливого притягнення винних до відповідальності, яка до того ж у більшості випадків є достатньо м'якою і настає доволі рідко.

Здебільшого потерпілі просто не здогадуються, що стали жертвою, оскільки не лише відсутня слідова картина злочину, а й часто відсутнє усвідомлення потерпілим того, що сталося, постає запитання, чи була вилучена інформація, адже після копіювання все залишилося на місці, а оригінал не пошкоджено, не змінено і т.д. У іншому випадку виявлені помилки роботи комп'ютерних програм сприймаються як сліди злочинних посягань і навпаки. А тому одним з найбільших складнощів протидії зазначеним злочинам є встановлення самого факту вчинення злочину, особи потерпілого і, звичайно ж, – ідентифікація злочинця-шахрая [7].

Разом з цим, незважаючи на значну кількість праць щодо віктимологічної профілактики, особи потерпілого, а особливо, жертви Інтернет-шахрайства, далеко не всі проблеми, пов'язані з питанням протидії використанню мережі Інтернет для вчинення зазначеного виду злочину, досліджені, належним чином проаналізовані та узагальнені.

Очевидно, що проблема віктимологічної профілактики шахрайства, що вчиняється з використанням можливостей мережі Інтернет, є однією з найбільш актуальних, а потенційна небезпека у вигляді ІТ-злочинності – реальною, що потребує системної, наступальної реакції держави, українського законодавства, наукових досліджень.

Ми переконані, що використання в ході правотворчої та правозастосовної практики зазначених вище висновків сприятиме не тільки підвищенню ефективності правової охорони конституційних прав громадян України, а й захисту життєво важливих інтересів нашої держави шляхом запобігання та нейтралізації реальних і потенційних загроз, протидії шахрайству, що вчиняється з використанням можливостей мережі Інтернет. Дослідження зазначеної проблематики є актуальним і доречним сьогодні та буде перспективним у майбутньому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Криминология / А.А. Герцензон, В.К. Звирбуль, Б.Л. Зотов [ін. авто-ри]. – 3-е изд-е, испр. и доп. – М. : “Юрид. лит.”, 1976. – 440 с.
2. Шапочка С.В. Шахрайство – корисливий злочин проти власності : історія і сьогодення / С.В. Шапочка // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2004. – № 9. – С. 173–178.
3. Закалюк А.П. Курс сучасної української криминології : теорія і практика. Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української криминологічної науки / А.П. Закалюк. – К. : Видавничий дім “Ін Юре”, 2007. – 424 с.
4. Франк Л.В. Потерпевшие от преступления и проблемы советской виктимологии / Л.В. Франк. – Душанбе : Ирфон, 1977. – 240 с.
5. Франк Л.В. Виктимологические исследования за рубежом (Критический обзор) / Л.В. Франк // Укрепление законности и правопорядка в период строительства коммунизма. Часть 3. – Душанбе : Тадж. гос. ун-т им. В.И. Ленина, 1973. – С. 146–155.
6. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19 черв. 2003 р. № 964-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.
7. Shapochka S. Preventing Fraud Using Computer Networks / Serhiy Vladimirovich Shapochka // Internal Security. – 2013. – № 2. – P. 63–75.